

Д-р МИХАЙЛО КУШНІР

ІЗ ТЕКИ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО РОБІТНИКА

(МАТЕРІЯЛИ ДО ПОГЛИБЛЕННЯ ПОГЛЯДУ НА КУЛЬТУРНУ
ПРАЦЮ В ВІДДІЛАХ ООЧСУ)

ЗШИТОК 1-ИИ

НЮ ЙОРК — 1962

І Н С Т Р У К Ц І Ї

в справі організації освітньо-виховної праці

в Відділах ООЧСУ.

1. Освітня праця складається з двох чинників: а/знання і б/виховання. Обидва ці чинники тісно між собою пов'язані. Освітня праця тільки тоді повновартісна, коли обидва ці чинники в рівній мірі виявляються.

Тому, приступаючи до організації освітньо-виховної праці в Відділах ООЧСУ, треба завжди пам'ятати про збереження рівноваги між раціональними й емоціональними засобами. Ми хочемо кожному нашому членові дати не тільки розумову основу, але й уміння те, що він зрозумів, здійснювати. Отже в практичній освітній праці мусимо зв'язувати формальне знання з пережиттям, бо тільки пережиття формує внутрішню людину. При цьому не сміємо забувати, що в освітній праці немає таких ситуацій, з яких ми не могли б здобувати виховну користь.

2. Освітнє діло /позашкільна освіта, виховання дорослих/ - це суспільне явище. Воно є не ціллю, а тільки засобом для досягнення тієї мети, яку ставить собі кожночасно суспільство, частина суспільства, група чи організація.

3. З уваги на цілі, які поставила собі Організація Оборони Чотирьох Свобід України, виринають перед нами, в нашій освітньо-виховній праці, - такі завдання:

- а/схопити в рямці ООЧСУ весь морально-здоровий елемент українського еміграційного суспільства, в ЗДА;
- б/вирізнати національне обличчя членства, поширюючи та поглиблюючи його національну свідомість;
- в/поширити орієнтацію членів у довоколишніх явищах та зацепити їм основи світорозуміння та світогляду;
- г/скріпити серед членів український національний світогляд побудований на засадах і традиціях української визвольної боротьби;
- ґ/зберегати членів від деморалізації, зміцнюючи їх моральну відпорність;
- д/виховувати членів на чесних, характерних, здорових духом і тілом, вірних Батьківщині українських громадян і вірних та відданих Богові християн;
- е/виховувати членів у дусі спільнотного діяння, в постійній готовості жертвувати свій гріш, свій час, свій труд і всього себе українській визвольній справі.

4. В організації освітньо-виховної праці виринають перед освітніми робітниками ООЧСУ два основні типи праці, а саме:

- а/ екстенсивна освітня праця, праця пропагандивного характеру, на потребу і міру широких мас;
- б/ інтенсивна освітня праця, поглиблена, призначена для невеликого гурту людей.

5. Освітньо-виховна праця Організації Оборони Чотирьох Свобід України - це синтез обох основних напрямків освітньої праці, - екстенсивної та інтенсивної роботи.

6. В нашій освітньо-виховній роботі даємо першенство інтенсивному типові праці, вибираючи малі гуртки, спільноти, які діють не тільки на думачу, але й на чуттєву і вольову істоту.

Але не можемо легковажити також екстенсивної праці. Екстенсивна освітня праця, в нашому розумінні, основно різниться від раціоналістичної інтерпретації, яка вірить, що масовим поширенням знання піднесе народній дух; вона різниться глибоким розумінням прикмет маси. Бо не в тому недоліки цієї екстенсивної методи, що вона любить велику аудиторію, - завжди народна освіта прагнути до числа, - тільки в тому, що в популярно-науково-розводненій, освітній акції, - раціоналісти хочуть бачити виховне діяння на масу, отже колективну душу розуміють і трактують як думачу істоту. Насправді ж вона є тільки чуттєвою і вольовою істотою, але, як така, здібна до резонансу, якого не має пересічна одиниця. Вона стоїть ближче, як малий гурт, до високих поривів духа мистців слова і тонів, пророків і поетів.

7. Ідеалом, який ставить собі Організація Оборони Чотирьох Свобід України в ділянці організації освітньо-виховної праці - є союз діяльних гуртків, що з окремих, різних становищ зрізничкованого духового інтересу діють в одному напрямі, усі маючи перед очима загальні завдання ООЧСУ.

8. Найдоцільніша плятформа, на якій можемо будувати союз діяльних освітньо-виховних гуртків - світлиця в кожному Відділі ООЧСУ. Світлиця в розумінні форми праці, засобу праці - а не домівки.

Світлиця - це не домівка, а змагання до координації зрізничкованого духового інтересу членів ООЧСУ і розпорошених становищ; це змагання до органічного зв'язування різних форм праці тим самим змістом і пронизування цілої освітньої будівлі одною провідною думкою.

Праця ^{хоч} світлиці є патронатського типу. Отже, основу праці лягають самоосвіта та самовиховання, а організація праці йде головно шляхом організації взаємної культурної самопомоги, - кожна акція, яку провадить світлиця ООЧСУ керується проводом.

Провід праці світлиці спочиває в руках культурно-освітнього референта Відділу ООЧСУ або в руках призначеного ним, найбільш до цього підготованого члена організації, або симпатика ООЧСУ. Провід праці - це не заряд, не управа світлиці, яка може бути вибрана на зборах усіх гуртків, - це патрон, педагог, виховник.

Не зважаючи на супримативне становище патрона, виховника, світлиці - він, як освітник, мусить розуміти, що успіх праці великою мірою залежатиме від того, чи він зуміє усунути себе на задній план, а члена світлиці та його духовий інтерес поставити в осередку зацікавлення і праці.

9. Щоб охопити рямцями ООЧСУ як найбільше свідомих і морально здорових українських громадян, Відділи ООЧСУ, чи пак їх світлиці,

організують гуртки приєднування членів. Форми праці гуртків: пропагандивні віча, анкети, наради, летючки, відозви, плакати, окремі публікації, індивідуальне приєднування одиниць. У співпраці з аматорським театром: агітки, інсценізації, суди. Співпраця з часописним гуртком і стінною газетою.

10. Щоб виховати членів ООЧСУ в дусі точного виконання свого обов'язку, в почутті відповідальності за успіх нашої політичної дії, в готовності жертвувати свій час і гроші на потреби визвольної справи - Відділи ООЧСУ, чи пак їх світлиці, організують гуртки для збирання членських внесків та датків на потреби організації. Форми праці ті самі, що і в гуртках приєднування членів.

11. Підставою освітньої будівлі, цемента, що лучить усі ділянки, основним тоном, що пронизує всю роботу - є книжка. З уваги на це Відділи ООЧСУ, чи пак їх світлиці, організують гуртки прихильників книжки, завданням яких є пропаганда книжки та поширення і поглиблення читачівства.

Форми праці гуртків: 1-книжкові виставки, 2-свята книжки, 3-кольпортажа книжки, 4-бібліотечні плакати, 5-стінні каталоги, 6-вітрини, 7-пробні читання, 8-конкурси читання, 9-конкурси на добре розуміння книжки, 10-обслуга поодиноких районів місцевості, 11-мандрівні бібліотеки. У співпраці з аматорським гуртком: 12-агітки, 13-суди, 14-інсценізації. У співпраці з забавовим гуртком: 15-організовані забави, що спонукають до читачівства /наприклад: забави в "бібліотеку", "визначні мужі" і т.п.//. Щільна співпраця з часописним гуртком і стінгазетою та з освітньо-організаційним гуртком.

12. В цілі поглиблення і скріплення у членів Відділів ООЧСУ національної свідомості і основ національного світогляду, поширення їх орієнтації в навколишніх явищах, поширення їх загального світорозуміння, врешті в цілі озброєння фахово-технічним знанням - Відділи ООЧСУ, чи пак їх світлиці, організують освітньо-організаційні гуртки. Мінімальна вимога, яку Відділи ООЧСУ ставлять перед цими гуртками - тяглі, плянові, програмові, принайменше щонедільні сходи членів, із зазделігідь підготованим змістом.

Співучасниками праці освітньо-організаційного гуртка, коли йдеться про організацію змісту програмових сходів - є теж усі інші гуртки, які час від часу вплітають свої виступи в загальну програму сходів, щоб зробити її цікавішою і різноматнішою. В цьому розумінні освітньо-організаційний гурток є плятформою для пов'язання певною темою виступів усіх гуртків. /Наприклад: сходи можуть початися відспіванням якоїнебудь пісні, рецитацією, мистецьким читанням /10 хв./; далі звітлення часописного гуртка /10 хв./; чергова лекція з ділянок, запланованих освітньо-організаційним гуртком /10 - 15 хв./; одна із товариських забав /напр.: "розкажуй далше!" / - 10 хв.; чергова лекція із запланованої ділянки /10-15 хв./; відспівання пісні /5 хв./; виступ гуртка прихильників книжки з пробним читанням - 10 хв.; або виступ інформаційно-довідкового гуртка з відповіддю на запити, або агітка, виставлена драматичним гуртком, і т.п. Закінчуються сходи відспіванням низки пісень або товариськими забавами /.

Форми праці освітньо-організаційного гуртка: 1-голосні читання, 2-звіти, доповіді, 3-дискусійні вечори, 4-гутірки, 5-курси, 6-щільна співпраця з часописним гуртком, 7-щільна співпраця з театральним гуртком, 8-щільна співпраця з хоровим гуртком, 9-щільна співпраця з інформаційно-освідковим гуртком, 10-щільна співпраця з забавовим гуртком.

13. Допоміжним у праці освітньо-організаційного гуртка стає ч а с о п и с н и й г у р т о к, що не тільки лучить місцевий Відділ ООЧСУ з широким світом, не тільки впроваджує його в круг ідей, якими живе український світ, не тільки дає загальні інформації та відомості, але також учить, пропагує виховні кличі, виховує.

Форми праці: 1-читана газета, 2-реферована газета, 3-жива /інсценізована/ газета, 4-стінна газета.

14. Зрізничковані зацікавлення, які зроджуються на щонедільних програмових сходах, мусить бути схоплені в окремі спільноти праці, які зроджений до даної проблеми інтерес поглиблюють та зв'язують з безперервним ланцюгом людського знання. Це завдання с а м о о с в і т н і х г у р т к і в.

Форми праці: 1-індивідуальна, 2-гурткова, 3-курсійна, 4-дискусійна.

15. Зорганізовані гри, зорганізовані товариські забави, товариські сходи, екскурсії, національні свята, роковини, святочні сходи - підготовляють і виховують до гурткової праці, до відчуття спільності, ведуть - на основі спільного пережиття, спільно пережитої емоції, - до перетоплення сипких одиниць у злучений, пов'язаний спільними вузлами, спільними прагненнями гурт, громаду.

В цілі переведення цих завдань Відділи ООЧСУ, чи пак їх світлиці, організують окремі гуртки: а/ забавовий, б/екскурсійний, в/імпрезовий, г/гурток організації національних свят. - Усі тісно пов'язані з працею театральних та хорових гуртків.

16. Щоб допомогти тим членам ООЧСУ, які є непривичані до інтелектуальної праці, поволі включаються в круг духових заінтересувань і помітно для них, виходячи від буденних, чисто практичних справ, підносити чимраз вище рівень їх думання, їх зацікавлення - організуємо і н ф о р м а ц і й н о - д о в і д к о в і г у р т к и.

Форми праці: 1 - книга запитів і відповідей, 2 - таблиця запитів і відповідей, 3 - вечори запитів і відповідей.

17. Прегарні виховні можливості дає т е а т р а л ь н и й г у р т о к. Завдяки спільним переживанням, спільно пережитим естетичним враженням - із сипкого числа одиниць постає зжитий гурток, який вже легко вести до розуміння потреби служити вищому ідеалові.

Обставина, що член театального гуртка мусить беззастережно підпорядковуватися волі режисера, щоб відтворити автором задуману постановку, - створює другу групу виховних можливостей, які допомагають виховувати члена ООЧСУ в дусі послуху, дисципліни та самовідречення, коли йдеться про добро нації.

Театральний гурток дає нагоду для творчого виявлення члена, для заспокоєння його творчої туги, для доповнення його життя в ділянці мистецьких уподобань, для пробудження нових потреб і надання повнішого виразу поширеному внутрішньому змістові.

В програмі праці ООЧСУ аматорський театр мусить знайти своє окреслене місце, логічно пов'язане з іншими формами праці, з яким взаємно доповнюється. Театралізацією можемо замкнути тему, опрацьовану читанням, гутіркою, прогулянкою і т.д., або, навпаки - театр може бути точкою виходу для цієї праці.

Форми праці: 1 - п'єси, попереджені доповіддю, 2 - інсценізації, 3 - суди, 4 - агітки, 5 - лубки, 6 - живі образи.

18. Преважливим чинником в організації спільного зв'язку, ключем до внутрішньої істоти, засобом викликувати формуючі емоції - є музика і спів. Вони дають рами й поглиблення усій праці Відділу.

Окремі гуртки: х о р о в и й і м у з и ч н и й розвивають свою працю по лінії, накресленій для цілого Відділу.

+ + + + +

К і н ц е в а   з а в в а г а .

Накреслений вище образ організації освітньо-виховної праці у Відділах ООЧСУ - загальний і схематичний. Він може бути здійснений в цілості або тільки частиною, в залежності від потреб даного Відділу, місцевих обставин і людського матеріялу, яким Відділ розпоряджає /вік членів, їх інтелектуальний рівень і т.д./. Але в кожному разі, навіть здійснюючи найменший вирізок цього плану, треба додержуватися генеральних ліній інструкції.

+++++

ЗАВДАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ.

1. Поняття, замкнене в слові "культура", можемо цілковито вмістити в більш зрозумілому слові - "творчість".
В що таке творчість?

Кажучи про творчість, маємо на думці той світ, що його творить людина; світ, що його початки губляться в таємниці всебуття... Виділення окремого світу, визнаного твором людини, спонукало, як відомо, уяву античних поетів до створення міту про Прометея, а в нашій християнській добі поглиблює віру в співпрацю людини з Богом у тій царині, признаній людям на правах автономії.

2. Чітке усвідомлення цієї окремішності людського світу потрібне для встановлення вихідної точки культури - творчості, а саме, що основний рушій людського світу - це дух, як підмет творчості, і що, кажучи про творчість /культуру/, треба мати на думці плекання цього духа, що виявляється в творах і живе в них. Мова, йдуче за явищем, звичайно охоплює його в цілості, тому називає творчістю однаково духовий процес творчості, як і духові його висліди. Цей факт не повинен затемнювати проблему духовості тим, хто розуміє, що духові вартості, закладені в творених речах, "живуть" тільки таким чином, що знову впливають на людей, підтягаючи їх на вищий рівень творення.

3. Тому найважнійший продукт культури це людина з її духовістю. Людина, якщо має бути вічна, не може бути абияка. Вона несе на собі відповідальність за майбутність цього світу, що його має творити з Божого мандату. Культуру слід розглядати з пункту зору людини. Люди - ну шукаємо в її творах. Ступінь "культурності" думки даної епохи можна пізнати з її дбайливості за вартості людини.

4. З цього виходить, дбайливості за культуру не можемо обмежувати до науки, філософії, літератури та мистецтва.

Це був би ідеологічний примітив.

Примітивом називаємо думку, що треба дбати лише про ті ділянки, в яких виявляється творчість індивідуальної геніяльності одиниці. Бо ця думка, зв'язана з іншою, а саме, що в усіх інших ділянках, в яких індивідуальність затрачується в збірній творчості, одиниця не несе за неї відповідальності, а тому рівень її "культурності" - це справа для "культури" байдужа.

Людина всюди ця сама, все, що вона витворює є її творчістю. Людський світ - це твір не тільки індивідуальної геніяльності. Проблеми культури супроводять людину, що вона не робила б і ким би вона не була.

5. Ці проблеми діляться здебільша на п'ять груп:

а/ справа внутрішнього життя з повинностями супроти Бога й себе самого. Тут є місце для культури релігійного та етичного духа, почувань, сумління, характеру, обичайности та чести;

б/ культура духових справ, зв'язаних з діянням, цебто культура волі, витривалості, мужности і доцільности розумної боротьби та праці в усіх ділянках: у політиці, в громадській праці, економічній, фаховій;

в/ культура розумової праці, пізнання в усіх дисциплінах науки, культура філософічна та літературної праці;

г/ культура уяви та естетичних почувань /поезії, мистецтво, то-вариське життя/;

г/ як окремих п'ятих відділ слід було б виділити справи вихова-ння молодих поколінь, справи, в яких повторюються всі згадані вище аспекти культури, зі спеціальним пристосуванням до завдань освіти та виховання.

6. З цього суцїлу не можна виривати окремих ффрагментів, як вик-лючних ділянок культури, з двох причин:

а/ У психичному житті панує закон органічної інтегральности /все в усьому/. Не буде доброго мистецтва, коли мистець не підсилить своїх здібностей /г/ культурою духовою /а/ і розумовою /в/ та куль-турою сумлінної праці /б/;

б/ вирішній у цій справі є той ффакт, що душа одиниці - це витвір громадянства, в якому все органічно між собою пов'язане та зазнає взаємних впливів. Не створимо гармонійної цілоти з людсько-го світу, коли будемо надто високо підносити рівень мистецтва, або ффїлософії, залишаючи водночас культуру громадських понять та почу-вань на рівні дикунської обичайности. Якщо нашим ідеалом має бути людина повна та гармонійна, то такої людини не виховає громадянство неповне та негармонійне. Це великої ваги проблема в царині виховання.

7. З цим поняттям щільно зв'язана справа стилю, в якому ми тво-римо свій світ. Винаходи перших рухів життя устійнюється в утривале-нні цього життя автоматизацією рухів. Кожній зжитій групі людей бу-ває притаманий спільний ритм рухів, що гармонізує це життя. Ця згід-ність та автоматична повторність витворює спільні риси стилю однако-во в духовій культурі одиниць, як і у витворених взаєминах та речах. Від цього дужчає життя та виростає структура світу даної групи. А підтягає її вгору винахідливість індивідуального генія. Цей геній, даний людині, як це відчували люди скрізь і завжди, - від Бога. Цей геній - дитина рідного стилю, творить в його рамках, з нього зачерпує надхнення, розвиває цей стиль. Не міг би збудувати нічого свого, якби не шанував вже збудованого, не був би творцем, коли б не досто-совувався до стилю, що творився віками.

8. Отак зусиллями праці та геніяльністю людини повстає людський світ, що його називаємо у відрізненні від природи - цивілізацією.

Цивілізацією називаємо фформальний образ окремих типів об'єктив-ної культури. Це образ, що охоплює зі статичного боку світ, створе-ний людьми, згідно з основними ознаками, спільними для споріднених культур. Існують цивілізації - латинська, візантійська, жидівська, туранська та інші. Внутрі кожної з цих цивілізацій кожний нарід до-роблюється, шляхом культури, власної індивідуальної цивілізації. Кожну живу культуру в її об'єктивних осягах слід уважати національ-ною цивілізацією. Треба, щоб ця цивілізація мала в добрій культурі живих сил народу своє джерело, яке наповнювало б її високовартісним дорібком усіх суспільних шарів та всіх регіонів. Треба, щоб ця ци-вілізація мала на своєму обличчі не тільки рум'янець життя, але й виразну різьбу національної індивідуальности.

9. Коли розглядаємо проблеми культури з погляду зусиль підмету творення, - людини та національної збірноти, - то розуміємо конечну потребу логічного відрізнення цієї творчої динаміки від річевого надбання, що його охоплює поняття цивілізації. Не все в цьому над -

банні - наш власний твір. Національні культури користають з приві - лею виміни, що невинно відбувається між надбаннями різних культур. Амбіція кожної культури - давати іншим як найбільше. Але, щоб брати від них, треба заслужити на це власною культурою. Не все буває заси - мільоване в культурі.

Поганський народ, прийнявши хрещення, увійшов до круга христи - янських цивілізацій. Але це була справа формальна, доки народ не за - був цього добродійства внутрішньою, своєю релігійною культурою. Що Прометей викрав із неба вогонь - на користь культури - це була пое - тична метафора. Але, коли мова йде про електричність, яка завжди іс - нувала в природі, то вже чужі відкриття та електрифікаційні винаходи можна засвоїти тільки плакаючи відповідні науки.

В хліборобському господарстві можна увійти в добу тракторів, але це буде формальність, доки людина не придбає відповідної культу - ри, щоб належно обходитися із цим надбанням цивілізації.

Таким чином проблема культури вимагає відповіді на питання: Як? Меншу вагу має питання: Що? Хай би народ і не мав усього, що мають інші, хай би був бідний з погляду к і л ь к о с т и надбання, але нехай це, що вже має буде д о б р е я к і с н о, цебто добре за - своєне, позначене питомим народом стилем та гармонійне.

10. "Культура" - це поняття майже таке саме широке, як і "жит - тя". Бо це справді життя, тільки вищої категорії; життя, що ним ке - рує людська воля творення. Як біологія не може не тільки творити життя, але й відкрити таємниці його динаміки, так і культурологія може мати на оці тільки поодинокі процеси творення, але мериторичній цілості не може дати ради. Завдання її полекшує те, що вона знає ви - хідні пункти, прімум мобіле, спірітус мовекс, а саме людину - оди - ницю з її творчою душею, розширену в особовий підмет вищого ряду - в народ.

Культурологія може обсервувати життя народу, обсервуючи людину. Публіцист, культуролог, обсерватор і побудник творчої волі свого на - роду, не сягаючи філософічно до метафізичних початків і цілей існу - вання народу, може ствердити, що мета культури даної національної збірноти - це створення особовости народу в об'єктивній формі його цивілізації. Зберегти рівний пульс народу в ритмі свідомої праці, - удержувати національне "Я" у вічному горінні, дати цьому "Я" відоме для світу обличчя - ось завдання культури.

Ці завдання, як я вже сказав, не можна задалегідь означити. Можна тільки випунктувати деякі точки погляду на цей світ, як це я зробив вище, як робить різбар, що мріє про велику статую з одної брили. Нехай кожний відлупує це, що йому потрібне, щоби побачити свій народ.

Я хотів показати, що існує тільки одна точка зору, з якої тре - ба дивитись на цілість, а саме - треба стати на становищі національ - ної доцільности. Культура добра тоді, коли через повну людину витво - рює виразний суціль національної особовости, такий стрільчастий, що - би прапор його національної культури було видно з висот європейської цивілізації.

+++++

ЗАГАЛЬНІСТЬ КУЛЬТУРИ.

Чи культура є загальним добром, чи тільки є доступна для вибраних? Чи родиться завдяки зусиллям небагатьох одиниць, обдарованих талантом, чи постає також серед мас? Чи можна вирішити і чітко відділити тих, які її витворюють від тих, які її приймають? Відповідь на це питання залежить від основної постави, яку займаємо супроти суспільно-культурних проблем.

Те, що називаємо культурою мас, в залежності від історичної епохи і індивідуальних поглядів, дуже різnorodний зміст. Її стрижень може вирости або з життя, яке веде кожна людина, або з досвіду і спеціальної праці, доступної нечисленним. В першому випадку воно стає легше загальною річчю, в другому випадку набирає радше ексклюзивний характер привілею еліти. Культура, побудована з матеріалу переживань релігійної або національної спільноти, стає завдяки цьому куди більш демократична, ніж культурна, пов'язана з ідеєю знання і філософії. Це сформулювання може викликати деякі застереження. Бо ж не один раз продовж історії людства верства священників використовувала релігійні переживання в користь ексклюзивного культурного аристократизму і не один раз науково-філософський критицизм служив зброєю воюючій демократії. Але ті антагонізми і союзи не повинні затемнювати суті справи. Релігійні і національні пережиття є доступні людям незалежно від їх суспільного і маєткового становища, незалежно від їх професії і освіти. Натомість культура сперта на інтелектуальні змісти вимагає спеціалізаційного підготування. Тому вона легко набуває аристократичний характер і радо переводить розрізнення між темною товпою і світлою елітою. Інтелігенція як верства відкидає теж пересуди і привілеї станової аристократії, а деякі філософи, як наприклад Ренан, широкі і влучно формулюють цю точку бачення.

Суть культурної проблеми сучасності ґрунтується саме на виникаючому щораз сильніше противенстві між виспеціалізованою і абстрактною культурою еліти і природною та живою культурою мас. Це противенство почало зарисовуватися, відколи побідна демократія зрівняла права й обов'язки людей усіх станів. Бо в чим більшому засязі розгортано діяльність, що її ціллю було реальне зрівнання всіх верств в користуванні культурою, тим виразніший ставав поділ між елітою і масою. Продовж довгого часу вірили, що уміла й інтенсивна освіта і популяризаційна акція затре ті межі. Але клич популяризації був виразом переконання, що людей можна і треба чітко ділити на творців і відбирачів, на еліту і масу. І хоча цей клич мав служити культурному демократизмові, містив в собі аристократичні традиції, які часто виявлялися дуже шкідливо в різних пробах освіти для "малих" і "темних!"

Сьогодні ми переживаємо кризу довір'я до метод популяризації. Популяризація дає поменшені "механічні відбитки" довільно вибраних культурних творів, не турбуючися про безпосередній контакт людини з доступною їй величиною творчого труду й осягу, не турбуючися про знайдення життєвих підстав для індивідуального стосунку до культури. В освітній праці прагнемо сьогодні радше розбуджувати, ніж повчити. Ми дбаємо про дозрівання, осмілюємо до шукання власних доріг, шукаємо різnorodні джерела сил і віри. Це виникає із переконання, що процес життя і променювання культури не можуть бути поняті за давнім шаблоном, що розмежовував засадничо нечислених, активних творців і пасивну відбираючу масу. Творчість і сприймання є поняттями так щільно взаємно зісполеними, що кожна проба розділити їх створює фальшиві перспективи.

З рівною слухністю - вживаючи давні поняття - можна сказати, що творець формує відбирачів, і що відбирачі формують творця. Тому теж культура витворюється в різних кругах і в різних осередках. Не можна уявити собі цей процес так, неначе б в окресленому місці горіло тільки одно, одиноке огнище, променюючи скрізь довкола світлом і теплом. У здорових і сильних народів огнище витворюваної культури горить різномірним полум'ям на цілому терені.

Ця точка бачення каже шукати підставові елементи культури в таких пережиттях і змаганнях, які можуть бути уділом людини, незалежно від її мастку, професії і освіти. В сьогоднішніх релігійних і національних рухах із цілою могутністю виявляється воля організувати культуру на площині доступній кожній людині. Критика культурного абстракціонізму і традиціоналізму, якої ми є свідками, не є, як це часто видається, демагогією і варварством. В ній виявляється - очевидно не завжди - та правда, що культура є справою глибших впливів, ніж ті, які можуть бути визначені довготривалою шкільною освітою і спеціалізацією.

Проблема узагальнення культури не є отже освітньо-виховною проблемою, проблемою популяризації. Є вона проблемою змісту культури. Її успішне розв'язання залежить від того, яким вартостям признаємо засадниче, конститутивне значення в процесі будування і переживання культури. За допомогою спеціальних і штучних заходів не узагальнимо культури. Спільною справою вона стає сама від себе тоді, коли виростає з вартостей дійсно спільних людям, з вартостей, доступних кожному в реальному житті, яке веде.

Проблема узагальнення культури має не тільки суспільний характер, але також і індивідуальний. Життя, яке ведемо щоденно має різномірні площини пов'язані з культурними вартостями. Деякі з тих площин є великі, і є малі. Коли культуру розуміємо вузько, добачуючи в ній тільки т.зв. вищі духові, понаджиттєві вартості, то досягти її можемо тільки в виїмкових, святкових хвилинах. На щодень поринаємо в сірину реального життя, яке не має зв'язку з ідеями вищої культури. Пересадний інтелектуалізм і естетизм, догматичний традиціоналізм роблять часто з культури таке "царство духа", в яке людина може входити рідко, обтріпавши шил із ніг втомлених життєвим трудом. Повстає тоді шкідлива і для життя і для культури двоїстість: життя трапляє ідеальну орієнтацію, культура тратить силу втілювання в реальні форми. Низький рівень щоденної вегетації оправдує факт резигнації з намагань тривалого організування життя на такому рівні.

Коли натомість будемо розуміти культуру в зв'язку з вартостями доступними кожній людині, площина її зв'язку з життям поширюється дуже значно. А тоді щоденний біг нашого поступування супроти ближніх і супроти себе, щоденне змагання в праці і діянні, щоденний стосунок до краси і правди - все те, чим на правду живемо, здобуде важне значення одинокої людської дійсності, в якій саме культура має об'явитися. Сила культури, в якій осередком є нпр. моральні вартості, на цьому власне полягає, що поверхня зв'язку з життям є особливо велика: майже ні одна хвилина людського життя не є вільна від моральних обов'язків.

+++++

ШЛЯХ ДО КУЛЬТУРИ.

Про культуру можна говорити з багатьох різних становищ. Можна схоплювати її як велику справу збірного життя і можна переживати її дуже особисто. Можна добачувати її в об'єктивних витворах, таких, як твори мистецтва, тексти устав, форми інституцій, і можна окреслювати її від нутра, від людської психіки. З того великого сплету проблем хочу виділити тільки одну її групу. Хочу шукати відповідь на питання: якими шляхами ^{ми} одиниця доходить до вироблення в собі культури, яким трудом двигает себе на її рівень, які сили є тут допомогою, які є позначки цього досягнення та що є запереченням і невдачею цього змагання?

Першим кроком на шляху, що веде до досягнення культури, є витворювання умілості чимраз глибшої участі власної особовості в усіх цих процесах діяння і думання, в яких з конечности беремо участь. Бо людське життя є двоплощинне. Виконуємо багато чинностей механічно і байдужно, виголошуємо багато поглядів, повторюючи їх тільки на основі заслухання і без внутрішніх потверджень. Навіть наші почування і наші змагання мають часто характер таких поверховних переживань, накинених із зовні і майже нам чужих. Але кірм цієї є ще друга площина життя. Ми вступаємо на неї в таких моментах, в яких свої думки, змагання, чини переживаємо цілим собою як наші власні, як сердечно нам близькі і важні. Ми потверджуємо їх тоді особисто, хоча б навіть вони приходили до нас із зовні. В житті кожної людини є перемішане те, що поверховне і механічне, з тим, що глибоке й особове. Отже чим ліпше людина потрапить пронизувати свої чини і свої погляди самим собою, тим вона податніша на посів культури. А тим далше вона відходить від культури, чим вона виключніше живе на площині пасивного наслідування і механічного поступування в світі думок, неперероблених власним серцем.

Цей закон можемо ствердити в багатьох ділянках життя. Може найчіткіше він проявляється в ділянці професійної праці. Людина, що виконує чужу і немилу працю, винищує себе саму фізично і духово дуже скоро. У вільних хвилинах від такого прикрого труду, вона шукає ошоломляючої розривки. Її особове життя завмирає. Вона стає знаряддям. А культура є людською річчю. Культура може жити і розвиватися тільки посеред людей, її можна розщеплювати тільки в живих серцях. Цей сам закон, який каже, що до культури доходимо шляхом поглиблення інтенсивності особового життя, є слідний також у інтелектуальній ділянці. Механічно взяті погляди, бездушно накопичені відомості зовсім не становлять про культуру людини. Вони можуть її навіть заперечувати. Щоби її здобути, треба знання пережити в собі, треба з відомостей зробити живу силу, треба вміти ними золодіти і ними перенятися. Щойно тоді здобуваємо глибший стосунок до правди, а завдяки цьому й інтелектуальну культуру. Перестаємо бути поверховними півінтелігентами.

Шукання власного виразу в чинностях і думках, якими є пов'язані з традицією і суспільством, являється першим кроком на шляху до культури.

Спробую тепер окреслити другий. Між людиною і оточенням може існувати двоякий стосунок. Він може бути нормований міркуваннями корисности, яку сподіємося від володіння дійсністю. Так в нашому при

ватному житті, в його різних обставинах, служать нам: одяг, мебель, дім, авто, телефон, машина до писання. Щоби з них користати вистачить їх попросту тільки мати. І хоча деколи, щоби могли з них користати, треба здобути певну умілість, але ця справність, раз здобута, залишається вже назавжди, не вимагає поновлення зусиль. Має характер незмінний, повторний. Хто раз навчився вести авто, користує з цієї умілости завжди. Але таку використовуючу поставу не вільно нам стосувати до всього, з чим ми в житті стрічаємося. Гарний образ або гарний вірш вимагають іншого стосунку. Вони не дають нам таких користей, як речі згадані раніше. Тут не вистачить теж одноразове підготовлення. Не можна раз назавжди забути умілости черпати з мистецтва. Це була би вбивча рутинна. Навіть цей сам вірш, читаний в різних моментах, може і повинен бути іншим, новим віршом. Треба мати тут завжди живу готовість відчувань. Тільки таким чином людина наближується насправді до мистецтва. Подібно у відношенні до всіх інших вартостей. Поставу, яку ми повинні мати супроти них, це поставу об'язування. Вони не є знаряддям нашої пасивної вигоди, ані знаряддям наших користей. Це радше вони нам, а не ми їм ставили домагання. Це вони затають нас у службу. Домагаючися від нас переміни, поширення, поглиблення. Шлях до культури веде через слухняність цим домаганням. Хто світ вартостей трактує зі становища користей, подібно як світ речей – цей ніколи не переступить порога культури. Некультурною людиною – помимо позорів – є той хто твори, які повинні його об'язувати, трактує чисто ужитково, хто отже завішує в вітальні образ, тому, щоби викликувати подив гостей, хто читає книжку щоби цим чванитися, хто вчиться в цілі користі.

Потвердження цілим собою виконуваних чинностей і голошених поглядів та черпання зі світу вартостей – оце є два перші кроки на шляху до культури. Третій крок веде нас до досягнення внутрішньої гармонії. Живучи мусимо виконувати різні вимоги: ми є членами родини і громадянами держави, належимо до церкви і до політичної організації, хочемо бути слухняні моральним законам, але водночас прагнемо побіджувати в гострій боротьбі за існування, визнаємо висліди наукових дослідів і радо піддаємося чарові поезії. Ці вимоги так перехрещуються, що виконуючи одні з них, мусимо заперечувати інші. Горить в нас негасимий пожеж конфліктів. Не завжди, поступаючи правильно як вчені, діємо добре як громадяни, не завжди, будучи вірними державі, – ми є ревними визнавцями релігії, не завжди, стисло придержуючись моральних законів, потрапимо брати подібну участь у господарській боротьбі. Тому завжди йдемо на компроміси: в різних закутинах нашої особовости громадимо різні суперечні між собою змісти.

Але таке життя, шарпане різноманітністю суперечних вимог, веде до забріхання, привчає до поверховного думання і до невідповідальних вчинків. Не веде до культури. Бо культура вимагає одностайности і повноти. Доходимо теж до неї в таких моментах, в яких переживаємо щось цілим собою, тоді, коли якась правда, якийсь закон, якийсь діяння, якийсь намір поривають нас цілковито, а не тільки частинно, коли заповнюють нас цілих, а не тільки нас як громадян, або нас як естетів, або нас тільки як науковців. У змаганні до такої гармонізації, в досяганні такої одностайности віднаходимо шлях до культури. Чим більші є розбіжності суперечних вимог, ставлених людині життєвими вимогами й об'язуючими ідеалами, тим тяжче ввійти їй на цей шлях.

Вимога внутрішньої гармонізації має ще й інший сенс. Вона ґрунтується на усуненні різниці між щоденною дійсністю а особливою на годю. Дуже легко і надто часто піддаємося поглядю, що в царство культури вступати можна тільки в таких моментах визволення від щоденности. Що громадянами цього царства стаємо на основі рідких хвилин захоплення в театрі і в музеї, шляхом виїмкового й одинокого пориву героїства, шляхом великого і рідкого наукового здобутку. Але так не є. Коли між тим, чим живемо щоденно, а тим, що маємо на свята, існує засаднича різниця, тоді марніє і це наше щоденне життя і та здавалася б велика, вершкова культура. Шлях до дійсно живої і здорової культури іде полем щоденного життя. Про крокування на цьому шляху рішає те, що є в нас постійне, а не те, що виїмкове. Рішає про це тривалий стиль нашого життя, властива нам щоденна постава супроти себе і супроти ближнього, супроти праці й обов'язку. Говорить про це наш щоденний стосунок до правди і до краси.

Проблема гармонізації сил і змагань показує нам дальші перспективи шляхів до культури. Вони мають суспільний характер, ведуть посеред формування стосунку людини до людини й одиниці до громади. Стосунки між людьми укладаються в житті двояким способом: в напруженій боротьбі і противенстві та в пережитті спільноти і подібности. Але культура родиться тільки в атмосфері поєднання. Чим сильніше і безоглядніше виявляється різниця між людьми, чим слабше є відчута поєднуюча лучба, тим тяжче в такому середовищі повстає культура. Вона вимагає здібностей забувати про поверховні різниці між людьми і вмилости шукати суттєві подібности. Вона вимагає готовости вибачати, диктованої почуттям, що важнішими ніж гнів і кара є спільні завдання і чини. Мірилом культури стає - як це окреслив один із соціологів - те, чи люди, що різняться поглядами й уподобаннями, можуть засідати при спільному столі для полагодження спільних справ. Шлях до культури веде почерез шукання лучби, почерез дозрівання до спільноти. І завжди тільки в крузі якихсь відкритих і пережитих подібностей витворюється культура. Перемога християнської культури над античною було визволенням нової, іншої спільноти. Ця нова лучба впливала на суспільні перегруповання і добувала нові сили з одиниць. Бо культура не є приватною річю. Хоча кожний витворює її в собі, ніхто не витворює її в осамітненні, не випрацьовує на власну руку. Культура родиться в одиницях завдяки виміні досвідів, наслідуванню взорів, завдяки промінюванню назовні. Черпати і давати - оце її закон життя.

Окреслюючи тоді культуру як змагання до здобування особового виразу в чинах і думках, як службу вартостям, випрацьовання гармонії між різнородними змаганнями і між щоденністю а врочистою хвилиною та як шукання спільної лучби - доходимо до висновків, які в дечому далеко відбігають від поточних переконань. Бо коли шляхом, що веде до культури, є виконування цих вимог, то - як бачимо - є це шлях незалежний від багатьох чинників, які часто вважаються властивими джерелами культури. Дійсно, ж на основі багатств і на основі високих суспільних становищ входить в царство культури. Не рішає про неї виключно едукація і не родиться вона тільки в великих містах. Круг людей, які знаходять вступ до неї, є куди більший, ніж це голосять односторонні великоміські й інтелектуалістичні пересуди. Бо її порог переступає кожний, хто жив чесно, а не тільки цей, хто потрапить писати або студіювати етичні трактати /розвідки/. До її царства належить цей, хто вичуває красу в виді природи, в обстаткуванні хати, в пісні при праці і в обряді, а не тільки цей, хто мандрував по

музеях світу і студіював історію мистецтва. Здобуває культуру цей, хто будує в собі чесний стосунок до таємниці буття, до власної думки, а не тільки цей, хто має високу наукову освіту. Живе в культурі людина, яка в діянні дає вираз любови батьківщини, а не тільки історик, який докладно знає її історію. А дуже часто ця людина скромна, з далекої провінції або зі села, має глибшу культуру, тривалішу і більше щирі, ніж зарозумілий зі свої привілеїв мешканець великого міста. Бо культура є всестороннім формуванням людського життя в кожному моменті існування, надавання йому стилю, помітного в стосунку людини до себе самої і до ближніх, в її поставі супроти збірности, в її праці і змаганнях, в спостереганню правди і доступної їй краси, в почутті поваги життя і відповідальності за спільну долю.

+++++

ПРОБЛЕМА МАСИ В ОСВІТІ ДОРΟΣЛИХ.

В поточній мові під "масою" розуміємо кожне більше скупчення людей, при чому ми стосуємо це поняття по можності до нижчих суспільних верств. Це зовсім не є правильне. Не кожне скупчення людей є зараз же масою. Наприклад: тисячі людей, які товпляться на залізничних двірцях аж ніяк не є масою в соціологічному розумінні. Не можна теж поняття "маса" робити залежним від більшого числа. Але це правильне, що зі зростом числа прикмети маси виступають чіткіше. Фальшиво думати, що поняття "маси" обмежується до неосвічених. І науковий конгрес може виявити прикмети маси; сама ж наукова освіта не послаблює тенденцій до маси.

Щоби повстала психологічна маса є одне невідклично потрібне: щоби рівночасно більше число людей продовж якогось часу, або навіть постійно, було пронизане спільним інтересом. Коли, наприклад, в товпі, на залізничному двірці, обезпритомніє жінка, твориться зараз із того числа людей, яке не було дотепер пов'язане ніяким душевним відношенням - м а с а - к о л е к т и в н а і с т о т а. Але можуть стати психологічною масою і люди, які себе не бачать і не перебувають на одному місці. Згадаймо тільки вересень 1939 року, який багатьом національним спільнотам приніс найбільше переживання колективної душі. Це істота, яка виникає з мільйонів одиниць і хоче вона, не могла б існувати без цих одиниць, - то вона куди більша, чим їх сума, їх квантум. Вона, ця істота, являється новою якістю, яка силу, що її від мільйонів одержала, кожній одиниці повертає і кожному одицю перемінює.

Раціоналістична епоха, яка визнавала дійсним тільки те, що можна побачити і логічно доказати, ледви чи могла перед Руссо найти правильне відношення до цього феномену. Вона знала тільки доторкальне "Я", так звану особовість. І для освітнього товариства старого стилю - народ був тільки великим числом одиниць. Ці одиниці з народу, "прості мужчини" і "скромні жінки" - все добре, правдиве і гарне визнавали добрим, правдивим і гарним. Що цей "простий чоловік" є душевно і духово двоїстий - вони цього не помічали. Але як це сказав Шіллер? - "Кожний, коли дивитися на нього поодиноким, є второпний і розумний, але коли вони зійдуться всі разом - зараз із цього виникає дурак".

Маємо тут твердження, що під впливом маси обнижується наша інтелігенція. А в тім майже всі освітні товариства для популярних доповідей є погляду, що вона зростає до квадрату фреквенції. Хто ж має рацію? Одно є певне, що сама маса ніколи не є розумна.

Основна аргументація, яка в малому гурті находить належне розуміння, - томить великий гурт. І це теж не є випадкове, що на великих зборах найбільш банальні, плиткі, поверховні промови здобувають найбільше признання, а навіть промови стають тим більше плиткими, чим більші бувають зібрання. А хто ж із нас не досвідчив цього на собі, як оглуплює часте перебування на зборах?

Але, не зважаючи на це ми й далі в майбутньому готові віддавати долю цілих народів в руки психологічних мас: у руки шораз більших парламентів. Очевидно, що чим більші - тим вони більш безпомічні: вони мусять вибирати комісії, які знову ж творять субкомісії і комі-

тети, в яких якщо попадуть туди дві-три добрі голови, вибирають з поміж себе одного, який цілу справу сам робить.

Чи дивно, що згадане тут незнання істоти: "маса" - натрапляємо теж в освітньому ділі, в народній освіті? Ні, це нас не дивує, одже ж і вона є породжена з духа формальної демократії і вона є останнім, вульгарним виявом чужого народові раціоналізму. Але вже відчуваємо тепер, що стоїмо на фальшивому шляху. Так, наприклад, ставимось чимраз критичніше до "екстенсивної" методи, яка вірить, що масовим поширення знання піднесе народнього духа. Замість цього ми прагнемо до інтенсивного діяння і впливів, менших гуртків, спільнот, які діють не тільки на думаючу людину, але й на чуттєву і вольову людину. І дійсно: без повороту до спільноти, без залишення сплюсуючі прилюдности - душевне закріплення одиниці в масі неможливе. Тому ми вітаємо всі намагання до "правдивої" освіти, до "правдивої" самоосвіти, до "правдивого" народнього університету, оскільки вони зуміють оминати небезпеку сектанського відокремлення і будуть мати на увазі свою суспільну місію.

І саме ця наша суспільна місія ставить вимогу безпосереднього розгляду феномену маси, отже побіч "інтенсивної методи" все ж таки й "екстенсивну методу", що однак основно різнилася б від раніш уживаної глибшим розумінням прикмет маси. Бо ж в цьому недоліки цієї екстенсивної методи, що вона любить велику аудиторію, - завжди на - родна освіта буде прагнути до числа, - тільки в цьому, що в популярно-науковій, розводненій, раціоналістичній, доцентівській освітній акції хочемо бачити виховне діяння на масу, отже, що колективну душу розуміємо і практикуємо як думаючу істоту. А вона є т і л ь к и ч у т т ь в о ю і в о л ь о в о ю і с т о т о ю. Але як така, вона є здібна до резонансу, який не має пересічна одиниця. Вона стоїть ближче всього високого чим малий гурт і є завжди готова сприймати внеслого духа, мистців слова і тонів, пророків і поетів.

А в чому ж лежить причина, що психологічна маса стоїть інтелектуально нижче пересічної одиниці, так далеко, що навіть визначніші люди "ін сорпоре" здебільша виносять постанови, які мало що різняться від рішень зібрання дураків? Хто частіше "засідає" в різного роду комітетах і управах, той знає, як паде наша духовна сторожкість, коли духову відповідальність розкладається на більше число людей. Це виступає ще чіткіше, коли ми беремо не співдіючу участь, але тільки сприймаючу участь і дебатована справа є тільки річевої натури, коли вона ні посередньо ні безпосередньо не торкає нашої особи, коли слухаємо доповіді з якоїсь ділянки знання. Але в меншому крузі не тільки інтелектуальна сторожкість слухачів, але теж і викладача стає більшою.

Хто на якомусь більшому зібранні хоче бути "загально зрозумілим", - цей мусить зійти на рівень найнижчої інтелігенції, бо тільки стан найменше посідаючого - може бути нам усім спільний.

У п і д с у м к у : в колективній душі затираються інтелектуальні спосібности і взагалі індивідуальности й акумулюються розумові сили, які лежать під рівнем пересічності. Було б однак великою помилкою робити з цього висновок, що так звана особовість у всьому стоїть вище від психологічної маси. Вона має над нею перевагу тільки в сфері свідомого буття. Але яке значення має свідоме духове життя побіч неусвідомленого життя душі?

Воно сягає не даліше як світло блимаючої ліхтарні; воно освічує ледви край стежки і навіть коли мандрівник несе своє світло на тичці

вчености і тоді теж нічний краєвид залишається непроглядним.

Яке значення має свідоме буття?

Тільки незвичайно мала частина нашої істоти лежить в крузі слабого, тремтливого світла; поза пізнаними мотивами нашого діяння діють таємні поштовхи, що їх ми лише самі знаємо, а за ними ще більш таємні, які ми вже самі не знаємо. Це й є саме ті закорені в несвідомому рішальні для істоти прикмети характеру, що діють в психологічній масі, і які, на основі означених расових прикмет, перетоплюються в "народну душу". Тому теж особливості народу виступають куди чіткіше в його організованих масах, в його організаціях, союзах чим у поодиноких членів народу. Думаючи "Я" може бути понадрасове, космополітичне й абстрактне, як це "людство", яке можемо любити тільки розумом. Однак психологічна маса не може так відірватися від своєї народної почви. Навіть коли вона, збаламучена раціоналістичною епохою, вважає поняття дійсністю. Вона 29 серпня виносить пацифістичні резолюції - а 1 вересня машерує на війну.

Тут ми доходимо до точки, в якій колективна душа виявляє власні особовости, - прикмети, яких ми не находимо в такому ступні в пересічних одиниць, - великі чесноти, які завжди йдуть впарі з відповідними, такими ж великими хибами. Назву тут в першу чергу геройство маси, яке випливаючи зі свідомости її сили, може бути безмежним, бо воно не є гальмоване ніяким почуттям відповідальности. І слаба одиниця добуває в масі нове почуття сили, прямо під впливом числа. Навіть у дуже обережних скорочується віддаль між думкою і виконанням, а навіть в їх свідомості зникає взагалі поняття можливого.

Що геройство маси перевищає хоробрість одиниці - хто на це, після двох останніх воєн, потребує доказів? І аж ніяк не є колективна душа щойно тоді готова до жертв, коли їй обіцяється якусь видиму користь. Ні, саме тоді найменше! Але коли віра пониже масу - тоді вона рішуче йде навіть на загибель. Я тверджу, що лише маса може досягти вершка відданости. Взагалі гама її почувань є куди ширша чим пересічної одиниці: в залежності від духа, який нею керує - можуть нею заволодіти найжорстокіші інстинкти, але вона може бути теж надлюдськи шляхетною і спосібною до найвищого. Вона пориває одиницю до доброго і до злого, чи одиниця це хоче, чи ні; вона степенує її почування і вчинки в доброму і злому. А кільках ж душ розцвітає і дзвенить щойно в масі! Демагоги знали про це віддавна. Пора ж і нам це зрозуміти, що народ можна виховувати тільки при помочі цього медіюма і що сама суб'єктивна освіта взагалі не охоплює істоти, яку хочемо виховувати?

Героїчне і могутнє в хотінні маси викликало це, що її зв'язується безпосередньо з Богом. "Голос народу є голос бога" - каже Гомер. Навіть ті, які рішучо зневажали маси /отже майже всі демагоги великого стилю/ - вірили в глибоко-правильний інстинкт колективної душі. Так наприклад Ляссаль, коли він каже: "Ніщо не стоїть так близько до правдивої інтелігенції, ніщо з нею не є так споріднене, як здоровий розум великої маси". Воно буде згідне з правдою, коли замість "розум" - вставимо "почування"/відчуття/. І чи це було б таке дивне, коли б істота, яка "тільки" так дуже відчуває "майбутні речі" - певніше їх відчувала як рефлектуюча одиниця? Помилки почування є куди рідші чим помилки розуму. А чи геній не черпає з глибини підсвідомого життя?

Але чи психологічна маса не є приречена кожній помилці, вже в наслідок браку відповідальності і своєї легковірності? В своїх пересадних почуваннях і уявленнях, вона дає себе поривати до вчинків, які кожна співдіюча одиниця, діючи сама, відкинула б із острахом, і тому маса являється нам тільки як сліподіюча, революційна сила. Але коли ми приглянемося їй ближче, то пізнаємо, що навіть у її найяскравіших вибухах є своєрідна тенденція до постійності. Маса є змінлива, наставлена на малі поверховні, позірні переміни; передусім вона любить старим речам давати нові блискотливі назви; але ідея дійсного перевороту їй далека. Як тяжко нові ідеї закріпити в масі, як твердо вона додержиться раз висунених ідей! І хто хотів би заперечувати, що любимці народу сильніше сидять на своїх урядах чим любимці королів? Ні, маса не є революційна і вона навіть такою не може бути, бо вона коріниться в підсвідомому і тому є надто глибоко і надто сильно зв'язана зі силами минулого.

Хто ж тоді робить революцію? Хто ж підняв її, наприклад, у Росії, в імені пролетаріату? Чи не винесла її, як кажу попередньо, організована маса? Чи не виникла вона з волі широких мас? Певно, це широкі маси винесли революцію на кривавих плечах; але воля до революції - це соціологічний закон - живе і жевріє завжди в незначній меншості. А коли ми ближче приглянемося тій меншості, ми зі здивуванням пізнаємо, що вона складається з інтелектуалів і, крім цього, з криміналістів. І саме ця трагічна сполука високо ширяючого духа і найнижчих гонів, чистого наміру і низької жадоби - саме це нас заскакує. Бо все ж таки мусить бути якесь посвоячення між цими екстремами, або скажимо краще: спільна судьба. Може вони тому себе на - ходять, що оба є відтяти від кореня?

Я не хотів би заскоро давати відповіді на це тяжке питання, але дві речі можна ствердити з деякою певністю. Перше: "вища освіта" не зменшує революційної диспозиції маси. І друге: із розміром маси зменшується її революційна активність.

А коли б ми хотіли відповісти на питання, що саме опріділює колективну душу і спричинює, що вона являється іншою в сучасних революціях чим була раніше, - то ми могли б одне устійнити: усі стремління маси пронизує прагнення зорганізованих життєвих форм, могутній гін до організації як такої. Її визначає відразу до всього спекулятивного і проблематичного, релятивного й умовного, усі її бажання, усі її прагнення пронизані шуканням певності. Сьогоднішня маса це вже не повна, яка в тій самій годині славилася Брута і Коріолана. Вона постійніша від цієї товпи, бо вона дійшла до свідомості себе самої, бо її думки, або скажимо краще: оформлені ідеології полонюють її почування, бо вже ледви чи є незаймані шари, "дрімаючі" верстви, які давали б нагоду до ширення нових ідей.

Перемога маси - це був би конечний останній результат раціоналістичної епохи, але водночас теж реакція проти духа цієї епохи, протиставлення підсвідомого життя вимізуванним порядкам. І саме цю її "міжчасовою" позицією можна пояснити розбіжні змагання новітніх стоваришень і організацій: виглядає так, що вони мають на оці тільки "реальні інтереси", користі, які можна обчислити, чисто речеві справи, - отже є тільки організаціями з означеною ціллю, які обслуговують тільки обмежений вирізок особистої сфери своїх членів. Але чим дужче ті інтересові організації закріплюються, тим вони сильніше вимагають цілої людини, тим більше вони хотіли б поширити ціль організації до "світогляду"; чим ширше вони розгортаються, тим сильнішою

стає потреба ідеології, яка давала б оправдання для з'єднаних еґоїзмів.

Прикладом цієї своєрідної мішанини раціональних і іраціональних тенденцій є сучасний робітничий рух, який вже в своїй "науковій основі", в марксовському соціалізмі, виявляє це подвійне обличчя: кавзально і з природно-законною консеквенцією dokonується "розвій", він йде таємничо на зустріч соціалістичному суспільству, незатронутий ніякими моральними вимовами. Аж приходить велика година, здійснюється час хіліастичної обітници, і пролетаріят, людство взагалі, не є вже продуктами своїх відносин, але виконавцем справедливого ладу і врешті починається тисячолітня держава, панування добра.

Але воно завжди так було і завжди буде, що тільки така наука може стати народньою, яка залишає місце для віри, або яка є тільки науково прикритою вірою. Що ж могла б дати "тільки чуттєвій і вольовій колективній душі" - правдива, дійсна наука? Правдива, дійсна наука не знає ніяких тверджень, сміється з певности, є горда на свої сумніви і не може заспокоїти бажання спрецизувати певно і вичерпно знання життя. І це був би кінець, розвал народної культури, коли б релятивізм і скептицизм "вищої освіти" й її розкладаюча безінстиктовна бистроумність стали дійсно "загальним добром".

Нещодавно сказав один француз: "Наші інтелектуали є нещасливі з приводу того, що народ не хоче приймати цієї освіти, яка їх самих зробила нещасними". Є й у нас ще "освітники", і то в більшості, які з цього приводу сумують. Але щось інше турбує дійсних освітників світу: хоча вони чимраз краще пізнають, що народна освіта, яка черпає з науко-го духа, не dorостає до своїх завдань, але вони не мають нічого іншого, що би на це місце поставити. Бо і мистецтво, яке побіч науки чимраз частіше виступає в службі народної освіти, і то з далеко глибших і більшим успіхом, - не може вирівняти ті тяжкі втрати, які зазнало народне духове життя в звязку з заломанням його релігійних фундаментів. Мистецтво дає тимчасовий захист безправненому почуванню і розвиває в тонких вдачах віддалену від життя тугу, але воно не напружує волі і не дає їй непереможної сили супроти зростаючої нужди існування.

В часах матеріяльного розвитку віра в "безпереривний поступ", яка покликувалася на тріумфи прикладних природничих наук, може могла прикрити внутрішню слабкість безвиглядного життя, але часи нужди, які не можуть душевні недоліки чимсь ззовні заслонити - потребують поважніших доказів для зміслу існування і глибших вияснень їх терпінь.

Хто поважніше заглиблювався в психологію релігійного, до чого нас безупинно завзиває постать Христа, кому визимнілі і заkostenілі догми не закривають духа, який в них колись жеврів, - цей буде відчувати, як близько цей дух стоїть до прагнень і туги колективної душі. Ми пізнали психологічну масу як "тільки" чуттєву і вольову істоту. Ми бачили в ній високе і низьке тісно сплетене, а все ж таки ми відчували навіть в її ексцесах тугу до органічного оформлення, змагання до надособового ладу, до кооперації і підпорядкування. Не достає тільки духової сили, яка могла б відділяти високе від низького і бути сильною та тривалою до тенденцій, що тягнуть вниз. А й ми маємо тільки зрозуміння психологічної конечности творення релігійної противаги, в найкращому випадку знання цього, але не маємо до цього сили.

Але чи треба мені казати, що релігії не можна робити, що вона є ласкою. І чи треба мені мої міркування закінчити якимись постулатами. Досить, що ми принаймні пізнали внутрішню і останню причину нашої "вищої освіти", бо з певністю, що без того глибокого почування власної немочі і неvistачальності - ця ласка не могла б на нас ніколи сплинати.

+++++

ПЕРЕМОГА ВИХОВАННЯ.

Є багато намагань окреслити на чому ґрунтується істота виховання і яке є його значення для одиниці і для збірноти. В останніх часах найбільше визнання здобувають такі окреслення, які лучать виховання з культурою, переконуючи, що виховання переносить культуру з покоління старшого на доростаюче і таким чином причиняється, зорівно до розгорнення в одиницях повноти людства, як і до збереження і закріплення культурного дорібку минулого. Це становище потягає за собою поважні консеквенції.

Передусім виховання перестає бути засобом, стосовним виключно до молоді. Бо коли воно має бути ідентичне з перейманням в себе культури, створеної минулими поколіннями, то це є очевидне, що це може і повинно доконуватися продовж цілого людського життя. J. Dewey піддав нищівній критиці ті всі росповсюджені погляди, що виховання полягає на досягненні певного згори визначеного рівня знання і справності і, від певного віку, від хвилини досягнення того рівня, стає цілковито зайвим. Бо чейже виховання "яке полягає на внутрішньому розвитку людини, жадний диплом не може закінчити. Воно триває так довго, доки зберігаємо животність нашої особовості. Бо чейже в житті постійно входило в нові ситуації і в нових діях випробовуємо наші сили. Стаємо чимраз більше дозрілими і чимраз то новим поглядом обіймаємо світ. Доки живемо, змінюються наші уподобання, чимраз то нові недоліки виявляються в нашому діянні, набираємо чимраз то нових справностей і ціла та внутрішня животність є матеріалом постійного виховання. Не можна продовж перших двадцяти років життя, призначених на виховання і навчання, в традиційному значенні цих слів, нагромадити в собі "на запас" всі ті ціхи, які в дальшому і передбаченому житті будуть нам потрібні. В майбутніх ситуаціях будемо мусіти наново виховувати. Коли цього не зробимо - то наше внутрішнє життя загубиться в рутині і стратить животність. Отже в вихованні не можна "ощаджувати", не можна "відкладати", не можна жити з капіталу. Є це власне найбільш демократична ціха виховання, а водночас найбільше зненавиджена рентієрськими психіками.

Таке розуміння виховання протиставиться теж навикові трактувати деякі періоди нашого життя як підбудову для інших, пізніших періодів життя. Бо в дійсності кожний період має свої власні права й обовязки. І так, як уже погоджуємося з тим, що народна школа не є підбудівкою для середньої школи, а середня школа для високих шкіл, але що кожна з них виконує самостійні виховні завдання, так ми повинні зрозуміти, що не можна розривати людського життя на період підготовки і період зуживання. Визнання самостійного значення поодиноких фаз нашого життя приневолює до гострішої оцінки нас самих в кожному періоді, бо ні один із них не є тільки підготовкою і коли перемене

ніщо вже не відробить його помилок і недоліків. І так диплома, як дозрівачий хлопець, і як парубок, і в чоловічому віці, і в старості - завжди треба жити так, як на цьому рівні можна найглибше і найліпше, використовуючи вповні можливості кожного часу. І в кожній хвилині життя треба могли сказати собі: Я Є, а не тільки: підготовляюся, щоби колись бути.

Ця справа має теж суспільне обличчя. Чимраз частіше добачуємо істоту нашої цивілізації в змінливості. Попередні епохи не знали тільки наглих перемін, скільки їх зазнала наша. Як світ був устabilізований, не тільки для одного покоління, але продовж віків, можемо собі це усвідомити зваживши, що лист Наполеона, висланий з Парижу до Риму йшов докладно так довго, як лист Цезара, висланий до Парижа. А сьогодні продовж кількох літ ми переживаємо неочікувані переміни а стабілізація в усіх ділянках належить до легенд золотого віку. Змінюються політичні погляди, моральні норми, технічні уладження. Завтра не буде подібне до вчорашнього дня. В цих умовах людина мусить постійно зберігати пластичність своєї особовости, це значить - зберігати живучу готовість реагувати на переміни, готовість пристосовувати себе до змінливих умовин, творчого діяння в непередбачених обставинах. Одиниця вихована статично, переконана, що вже скінчила раз назавжди свою едукацію, не буде вміти подолати життя й обов'язки.

Врешті цей новий погляд на виховання протиставляється одідиченому по епосі позитивізму і просвічення переконанню, що стрижнем виховної праці є подавання відомостей, і що вихованою людиною є людина, освічена, виобразована інтелектуально. Коли виховання є поняття як засвоєвання культури, що доконується продовж цілого нашого життя, то розвій особовости людини доконується в цілій його життєвій поставі, отже в його поставі до ближніх, до суспільного обов'язку, до професійної праці, до мистецтва, до дозвілля. Переконання, що образуємося виключно шляхом освіти, діє деструктивно на стосунок людини інших серед життя. Бо видається так, що коли залишаємо книжку, - ми ж вже обов'язані дбати про своє поглиблення і наш стосунок до ближніх, природи, мистецтва, забави може формуватися на основі засад корисности або у ж и т т я. І треба щойно переломити цей обмежувачий погляд, щоби зрозуміти і відчутти цю сувору, але визволяючу правду, що в кожній життєвій ситуації, в кожному нашому пережитті, без уваги на це чи це стосується наукових речей, чи суспільних, чи приватних, можемо і ми повинні образуватися і розвиртисся.

Виховання так поняття перестає бути справою школи, родичів і дітей. Воно стає - бачимо це дуже чи не всюди в світі - загальною людською проблемою, важною для кожної одиниці і для кожної збірности. В тій атмосфері змінених поглядів на виховання і змінених відчущань його значення повстає характеристичне для наших часів явище: т в о - р и т ь с я в и х о в н и й п о г л я д н а с в і т. На чому полягає відрубність становища, що схоплює життя з виховної точки бачення? На цьому, що вирішальним критерієм оцінки речей, інституцій, стосунків, переживань людей є їх виховне значення, яке вони мають для людини. Звідсіля суворе, критичне запитання: в яких умовах пливе життя сучасної людини і які мотиви визначають той цілий, понадіндивідуальний уклад стосунків і норм, наживання об'єктивною культурою? Чи це є середовище, в якому людина може виховуватися, чи середовище, в якому вона мусить деправуватися? Відповідь не буде похвальна.

Одною з найважливіших справ є стосунок одиниці до праці. Цей стосунок укладається сьогодні на основі господарських конечностей і невелика тільки кількість людей має таку працю, яка їм насправді відповідає. Для більшості час витрачений на працю є тяжкою конечністю здобування засобів для життя або, як для деяких, для ужиття. Під час тих довгих годин, які забирають більше чим половину нашого життя, поводимося неначе невільники. Праця виконувана із поштовху матеріальної калькуляції тратить свою вартість в наших очах, а поволі і ми самі тратимо пошану до себе, бо ми виконуємо безвартісну працю. Знеохота до себе і до життя є ціхами того стану дисгармонії між професією і людиною. З господарського становища все є тут в порядку, і коли б тільки нехиті до праці не надто давала себе відчувати в обниженні якості продуктів і інтенсивності зусилля, не належить змагати до жодних змін. Інакше з виховної точки бачення. Тільки така праця нас образує, яку виконуємо з любови, з ідейних поштовхів, з особистого запалу, з прив'язання. І тільки така праця є управнена, тільки така праця повинна існувати. Уся інша є гріхом нашої епохи, є ще непобореним невільництвом. Може майбутні епохи будуть розглядати її з таким самим моральним обуренням, як ми трактуємо інституцію невільництва, забуваючи, що сьогоднішні примусові форми праці для вільних людей є тим самим, або ще тяжчим, невільництвом. З виховного становища ця справа не може мати компромісів; повинна бути здійснювана така суспільно-господарська перебудова, щоби люди могли виховуватися шляхом виконуваної праці. Всякі інші моменти, економічні і технічні, мусять відійти на дальший плян.

Подібно оцінюється з виховного становища організацію суспільно-політичну. Коли основою її повстання і закріплення є мотиви несправедливості, визиску, гвалту - то вона не може мати признання з боку виховника. Закони й інституції повинні бути такі, щоби людина не деправувалася живучи серед них, але щоби виконуючи їх вимоги, служила водночас власному розвитку. Не можна визначити раз назавжди, які форми організації є властиві, це залежить від часу, місця, психіки народу; тому потрібна оцінка, роблена розважно і все нова. Немає ідеальних суспільно-політичних устроїв, але є тривала точка бачення: коли під впливом укладу суспільних умовин виникають в людей сильні почування зависти, або коли більшість з них переживають послаблюче волю почуття приниження і несправедливої кривди, коли власного життя не можна свobodно розгорнути - такий устрій є шкідливий і жодні мотиви не можуть його оправдати.

Подібно у відношенні до дозвілля. На основі поточного погляду всяка розвага, яка абсорбує час і увагу, є добра. Цей стосунок до відпочинку є в нашій епосі відповідником не властивого стосунку до праці: хто працює як безвартісне і примусове зайняття, той і відпочинок розуміє теж як втечу від себе самого, як вбивання часу. З виховного становища час вільний від праці повинен бути зужитий згідно з глибшими потребами власної особовості.

Від виховних зобов'язань не є звільнена теж і духовна культура. Може бути навіть, що в цій ділянці найраньше доглянено небезпеки, які виникають з витворювання, нагромаджування і поглоцування дїбр, без уваги на потреби поодиноких одиниць. Твори духовної культури теж повинні виховувати. Втягнення їх у круг переживань і досвідів живих людей не є браком пошани, але тріумфом. Віддаль пошани, на - лежної великості, не може ставати байдужністю. Створені і творені добра духовної культури повинні діяти в думках творців і відбирачів.

Навіть ділянка звернена позірно цілком до об'єктивного світу - може і повинна виховувати уми і характери і то не тим, що вона дозволяє здисконтуватися в технічних угодженнях, але духом методу, сумлінності, ретельності, критицизму.

Виховна точка бачення визначає теж своєрідний спосіб оцінки людини. Вона не визнає всі означення, які не вникають в це, чим людина є сама в собі, а стосується тільки до її зовнішніх властивостей. Отже не тільки походження, але й здобуте майно, а навіть освіта, суспільне становище, голосне і відоме школення не можуть бути властивим критерієм оцінки. Натомість є важне це, що людина робить зі своїм життям, чи воно має для неї поважний і відповідальний сенс, чи є тільки на це, щоби було пережите? Вартість життя, мірена стосунком до себе, до ближніх, до обов'язку, недоступний зовнішнім суспільним визначенням індивідуальний стиль і рівень поступування, живуча воля до освіти - все це, хоча тяжко це схопити, становить про найістотнішу людську вартість. Про неї теж говориться в повісті, говориться в подаванім з уст до уст вісті, яка має деколи силу легенди і гльорифікує святих наших часів. І в цьому є правда.

Цей суд над суспільно-господарським устроєм, духовою культурою і людьми, суд доконуваний в ім'я виховання вносить суворий присуд і домагається радикальної перебудови. Чимраз численніші кола, особливо націоналістичні рухи, потверджують це домагання. Ми є свідками могутньої струї, яка трактує цілу культуру як великий виховний знаряд і суворо оцінює її недоліки. Може ніколи ще з такою рішучістю і так загально не критиковано суспільно-культурне життя з того становища.

Велику в цьому заслугу має школа. Із учительських кругів виходить рішуче домагання: коли школа має бути зв'язана з життям і має в цьому зв'язку виховувати молодь, то не може існувати розходжень між тим, що діється в її мурах а тим, що її виховники знайдуть у світі. Велика виховна праця затрогує сенс, коли найближча дійсність має її заперечити. Коли школа має виховувати нове покоління, ладні ліпше покерувати долею Європи, то вже сьогодні життя старшого покоління мусить стати послухне виховним вимогам, репрезентованим школою. Це звучить парадоксально, але це правда: бо коли маємо виховувати нашу молодь в зв'язку з життям, а не в штучних умовах ізоляції, то наше власне життя, це життєве реальне середовище, в яке маємо її вводити, мусить двигнутися на вершини виховної сили і не може бути джерелом деправації.

Але не тільки школа домагається пошани для виховної точки бачення супроти всіх проявів життя. Він є виразом глибшої потреби сьогоднішнього часу. Ми визволяємося чимраз більше з оптимістичної віри в володіння природи, покидаємо лібералістичну політику вичікування і достосовання себе до невідхильних, хоч мнимо добродійних, законів природи. Ставимо горде питання: хто має достосуватися, людина до дійсности, чи дійсність до людини? Виховна точка бачення є виразом віри в людську силу. Виховання не повинно пристосовувати людину до тих умовин життя, які є недосконалі і мають бути змінені. Виховання повинно бунтувати людей проти них. Повинно дати їм силу творчої боротьби, розмах перебудови. Щораз загальніше люди беруться до боротьби з тим усім, що їх окружає і придавлює, а що в їх очах не має узасаднення. І чи то буде тягар мертвої

традиції, чи вимога перестарілого морального закону, чи господарський устрій спертій на інтерес продукції, чи суспільний устрій уможливлючий визиск, чи несправедливий політичний устрій - всюди маємо до діла з тою самою боротьбою проти володіння речі над людиною.

В тій зростаючій волі перебудови цілої цивілізації проявляється перемога виховання. Найглибша роль виховання для культури полягає не на прищеплюванні її зі старих поколінь на молодші. Вона полягає на цьому, що усвідомлена собі сенсу виховання витворює в нас нахил до схоплювання речей під виховним кутом бачення. А ця точка бачення є революційним поглядом на існуючий світ. Виховання відроджує культуру і перебудовує її. Але не тому, а радше не тільки тому, що пристосовує до життя нове покоління, але передусім тому, що в дозрілому поколінні викликає критицизм, повчаючи міряти речі і стосунки мірою, якими дотепер не були мірені. На цьому полягає перемога виховання в нашій епосі і на цьому його сила перебудовуюча культуру.

+++++